

SAJTÓ ÉS IRODALOM.

Sajtó és irodalom elvi, fogalmi elhatárolása a célunk. De ha elhatárolunk, szükségképen a közös vonásokra, az összefüggésekre is rávilágítunk, hiszen határvonalat éppen ott látunk, ahol két terület érintkezik. Tehát eleve szorosabb kapcsolatot tételezünk fel sajtó és irodalom, mint a sajtó és a szellemi élet egyéb területei között s tárgyunk éppen ennek a kapcsolatnak meghatározása. Ebben az is bennefoglaltatik, hogy nem a sajtó, illetve az irodalom tudományos vizsgálatának módszereit és azok összefüggését, illetve különbözőségét akarjuk tisztázni, hanem magukról a vizsgálandó tárgyat képező jelenségekről óhajtunk elvi megállapodásokra jutni.

Csakhogy a sajtó, pontosabban az időszaki sajtó — mert a szót a mai nyelvhasználatnak megfelelő szűkített értelmében használjuk — módszeres vizsgálata még aránylag rövid multra tekint vissza. Az anyaggyűjtés és a feladatkijelölés stádiumában van. Vele szemben az irodalomtudomány elméleti megalapozással, öncélúságát igazoló egyéni módszerekkel lép fel. Legbiztosabb úton tehát akkor fogunk haladni, ha a sajtó tudományos vizsgálatának eddig járt ösvényeit követve keressük a megoldást és nem mondunk le az eddigi tudományos kutatásban, elsősorban az irodalomtörténetben és annak elméleti irodalmában található támpontokról.

1. Az időszaki sajtó tudományos vizsgálatának alapvetését két tudomány végezte: a történelem és az irodalomtörténet. A sajtó vizsgálata egyiknél sem öncél: a történelem számára a források egy csoportját, az irodalomtörténet szempontjából az irodalmi élet egyik szervező, közvetítő eszközét jelenti. ROBERT PRUTZ, a sajtó első történetírója kifejezetten irodalomtörténésznek tekintette magát, sőt, mivel szerinte az irodalomtörténet is a történettudomány egyik ága, a történelem nagy egységében látta a szellemi élet valamennyi jelenségének foglalatát.¹ A franciáknál SAINTE-BEUVE szintén az iro-

¹ ROBERT PRUTZ: *Geschichte des deutschen Journalismus*. Hannover, 1845. — GERHARD MENZ: *Zeitungswissenschaft, Literaturwissenschaft und Geschichtswissenschaft*. Forschungen und Fortschritte. 1943. 134—135. l.

dalomtörténet szempontjából vetette fel elsőnek, hogy meg kellene írni a sajtó történetét.²

A magyar irodalomtörténet a legelső rendszerező feldolgozástól, WALLASZKYÉtól kezdve, felvette tárgykörebe a hírlapokat és folyóiratokat. WALLASZKYNál és PÁPAYNál, akik az irodalomtörténet feladatát a legszélesebbre szabják — utóbbi „a Magyar Nyelvnek ’s Írástudásnak mind természeti, mind történeti állapotját az írásbeli Előadás minden nemeire való alkalmaztatásával adgya elő“ — a sajtó külön fejezetben nyer méltatást.³ TOLDY FERENCNél és BEÖTHY ZSOLTNál — akik előadásukat már kénytelenek rövidre fogni s ennek megfelelően irodalomfogalmukat is szűkíteni — a sajtó a tudományos és nyelvi mozgalmakról, illetve a „közállapotokról“ szóló nagyobb fejezetekben helyezkedik el, tehát mintegy az előszobába szorul s így marad ez PINTÉR JENŐNél is, noha nagy tudományos rendszerezésében egy-egy korszak általános tárgyalásánál külön szakaszban részletesen felsorolja a hírlapoknak és folyóiratoknak, majd szerkesztőiknek életrajzi adatait. Adatainak teljességével felülmúlja egyetlen összefüggő sajtótörténetünket, FERENCZY könyvét is, amely már címében is — az eddigi fejlődésnek megfelelően — a magyar hírlapirodalom történetét ígéri s valóban, a negyvenes évek nagy publicistáinak irodalmi méltatására helyezi folytatás nélkül maradt művének súlypontját.

A sajtótörténet tehát az irodalomtörténet keretében helyezkedik el s ennek megfelelően alkotja meg a sajtó, pontosabban a hírlapirodalom fogalmát. Már PÁPAY SÁMUEL is azért dicséri „az úgy nevezett Újságírást“, mert „tudva vagyon, melly hathatósan segíti az a’ szép, jó, ’s hasznos esméreteknek és általyában az olvasás’ szeretetének terjesztése által, a’ nyelvnek, Literaturának, ’s Nemzeti tsinosodásnak előmenetelét.“ TOLDY FERENC és BEÖTHY ZSOLT ugyancsak a műveltség terjesztésében látják a hírlapok legfőbb feladatát. A sajtónak az irodalomtörténet elvi, elméleti megalapozásában alig jut hely, PINTÉR JENŐ kétkötetes kézikönyvének terjedelmes bevezetésében mellékmondatokban is alig érinti. Jellemző végül, hogy KIRÁLY GYÖRGY „Tudományos feladataink az irodalomtörténeti kutatások terén“ címmel 1920-ban megjelent összeállításában nem

² GEORGES WEILL: Le journal. Paris, 1934. 4. l.

³ WALLASZKY: Conspectus... 1808. (2. kiad.) 432—436. l. (A folyóiratok külön, a „sociatates eruditae“ c. fejezetben 404—413. l.) — PÁPAY SÁMUEL: A magyar literatura esmérete. Veszprém, 1808. 407—414. l.

csak a sajtó történetét, de még bibliográfiai feldolgozását sem veszi fel a tudományos célkitűzések közé.

Természetesen nem az következik mindebből, hogy a sajtó létezése, hatása, jelentősége a magyar irodalomban terra incognita. Százával idézhetnénk az utóbbi száz év publicisztikai, kritikai és politikai irodalmából a sajtóval hosszasan és részletesen foglalkozó cikkeket, néha önálló munkákat is. Idetartoznak az első összefoglaló magyar munkák a sajtóról, mint BIRÓ LAJOS és SZABÓ LÁSZLÓ⁴ érdekes könyvei. Mindezek azonban nem rendszeres, tudományos igényű munkák s így nem várhatjuk tőlük, hogy a sajtó tudományos meghatározásában és az irodalommal szemben való elhatárolásában segítségünkre legyenek. Amellett legnagyobb részük a sajtó felett az irodalom szempontjából bírálatot, sőt ítéletet mond, tehát abba az egyoldalúságba esik, amelyet a rendszerező irodalomtörténet a sajtó elfogulatlan, referáló ismertetésére szorítkozva elkerül. Mégis, egyetlen mult századbeli írórt kiragadunk a sorból, mert talán ő volt a magyar hírlapírás kialakuló korában egyik lelegevenebb összekötőkapocs a sajtó és irodalom között: BAJZA JÓZSEFET. BAJZA⁵ az időszaki sajtót egészen modern terminológiával a „szellemi közlekedés eszközei“ közé sorolja; ezeknek történetét a szólástehetség, Istennek felséges adománya nyitja meg, majd maradandó alakot öltött az írásban, amely már az ember alkotása, akinek „akarátára a lélek nélküli tárgyak is megszólaltak.“ De GUTENBERGGel érkezett a gondolatközlés második nagy időszaka: az egyszer leírt gondolat több száz és ezer példányban terjedt el. Azt lehetett volna hinni, hogy ezt a fokot már nem mulhatta felül a fejlődés. De jött egy harmadik lépés is: a folyóirat. „A folyóiratok azáltal, hogy bizonyos napon rendszeren s elmaradhatatlanul meghatározott helyre és olvasókhöz érkeznek meg, minden gondolatnak, eszmének, mely ember agyában születik, szárnyakat fűztek, melyeknek sebességével egyik földszarktól a másikig küldethetnek. Az időszaki iratokat megelőzőtt kor eszméi hosszadalmas lassúsággal terjedtek csak szülőhelyök határain túl is, évek kellettek, míg egy nagy eszme, mely keleten született, nyugatra eljuthatott: most a gondolatnak mérföldök ezrein át, tengerentúli országokig bizonyos pálya nyílt fel... Az eszmék ezernyi sokasága jó és meggyen, s megtelik velök az egész

⁴ BIRÓ LAJOS: A sajtó. Bp., 1911. — SZABÓ LÁSZLÓ: A modern újságírás. Bp. [1916.]

⁵ A folyóiratok fény- és árnyékoldalai. Bevezetésül az Athenaeumhoz. (B. összegyűjtött munkái. K. Toldy F. 2. kiad. 2. köt. Pest, 1862. 227—235. l.)

levegő. S e bámulandó jelenéseket, ím a szellemi közlekedés mindenható eszközei, a folyóiratok teremtették.“

BAJZA lelkes szavakkal előadott sajtófogalma már majdnem ugyanabba az összefüggésbe helyezi a folyóiratokat, mint legújabbán irodalomtudományunk. Mert, hogy ismét biztos talajon haladhassunk tovább, újra az irodalomtörténet elméleti irodalmához kell visszatérnünk. Itt HORVÁTH JÁNOS⁶ fellépése jelent tárgyunk szempontjából is fordulópontot. Egyaránt szakítva a pozitivista hatáskutatással, meg a lélektani és az esztétikai szempontok által túlságosan szűkreszabott irodalomfogalommal, HORVÁTH JÁNOS önálló módszerrel ruhazza fel az irodalomtörténetet, amely a fejlődés konkrét vizsgálatát teszi lehetővé. Az irodalom állandó lényegét kifejező irodalmi alapviszony létesítésének tényezői között a sajtó is elfoglalhatja szervesen kijelölt helyét az irodalomtörténet keretei között. HORVÁTH JÁNOSsal egyidőben TOLNAI VILMOS⁷ is útmutatást ad a sajtó és irodalom viszonylagos helyzetének meghatározásához; egyrészt szellemi és gazdasági közvetítő szerepet szán a sajtónak író és közönség közt, másrészt az irodalmi központ, az erők egyesítésének szervévé teszi meg azt.

Az irodalomtörténet gyakorlata a sajtó számára kijelölt keretet nem töltötte ki. Az elméleti irodalomban azonban THIENEMANN TIVADAR⁸ tovább halad a sajtó irodalmi jelentőségének kiterjesztése felé. Az irodalom fejlődését a közlési módok kialakulásával állítja párhuzamba — a „szellemi közlekedés eszközeivel“, mint BAJZA — s az irodalom útja így szükségképen a sajtóhoz vezet, mint legvégső megjelenési formájához. A könyv napról-napra írt fejezetekre bomlik szét, a sajtó, mint az irodalom szükségszerű továbbfejlődésének útjelzője túlvezet magán az irodalmon is. Szinte a könyv, sőt az irodalom alkonyának hangulatát árasztja ez a felfogás, amelyhez igen hasonló eredményre jut egy másik elméleti munka; ez ugyan nem az irodalomból indul ki, de a magyar sajtó történetének egyik legérdekesebb fejezetét elemzi új módszerrel. BALÁS P. ELEMÉR⁹ szemében SZÉCHENYI és KOSSUTH hírlapi vitája tulajdonképpen a könyv és az újság összecsapása, amelyben az újság marad a győztes, mégpedig azért, mert az újkor „dologias“ szemléletének még a könyvnél is

⁶ Magyar irodalomismeret. Minerva. 1922. 187—206. l.

⁷ Bevezetés az irodalomtudományba. Bp. 1922. 21., 24. l.

⁸ Irodalomtörténeti alapfogalmak. 2. kiad. Pécs, 1931. 181—186. l.

⁹ A Széchenyi—Kossuth ellentét hírlapi vitájuk tükrében. Kolozsvár, 1943. kül. 53. l.

jobban megfelel. „Az időszaki sajtóban már nemcsak a dolog jut önálló élethez, hanem a sajtótermék válik önálló személyiséggé, amely a nyilvánosságához beszél és erre, mint valami valóságos élőlény hat.“

A magyar sajtó rendszeres tudományos vizsgálatának területét kijelölve MÁTÉ KÁROLY¹⁰ — HORVÁTH JÁNOS és THIENEMANN TIVADAR felfogásához kapcsolódva — rámutat arra, hogy sürgős szükség volna a magyar sajtó fejlődésének történetét megírni. „Ne legyen azonban ez ismét a lapengedélyezések vagy a cenzúra története, esetleg a politikai küzdelmek újabb jellemzése a hírlapi cikkek szemüvegén keresztül: magának a zszurnalisztikának, a zszurnalisztikai formáknak fejlődéstörténetére van szükség.“ Az irodalomtudomány — de itt már tegyük hozzá, hogy nemcsak a magyar, hanem a külföldi is — ezzel mindeddig adósa a sajtónak, amelyet az irodalomhoz viszonyítva részben mint közvetítőt, irodalomszociológiai tényezőt, részben mint az irodalom alkonyának fenyegető árnyát, jövődő teljhatalmú utódját határozza meg.

2. De a sajtónak — ezt BAJZA személyében az irodalom, THIENEMANN személyében az irodalomtudomány egyképen elismeri — az irodalmon kívül, attól függetlenül is megvan a maga élete, funkciója. Meg kell tehát vizsgálnunk sajtó és irodalom viszonyát a sajtó oldaláról is. Itt az elméleti irodalom kevesebb támogatást fog nyújtani. Bele kellene merülnünk a sajtó meghatározásának bonyolult kérdésébe, ahogy az a sajtó elméleti kézikönyveiben sokféle ellenmondással és önellenmondással megtalálható. Rövidebb és célravezetőbb lesz az út, ha itt nem az elméletből, hanem magának a sajtónak a történetéből indulunk ki, úgy, ahogyan az — részben az irodalomtörténet jóvoltából — eléggé áttekinthetően előttünk áll. A rendelkezésre álló tudományos forrásanyag igen különböző értéke és a szempontok sokfélesége miatt előre kell bocsátanunk, hogy rendszeres alapvetés helyett csak kiindulópontokat, szilárdnak elfogadható támpontokat óhajtunk szerezni.

A sajtó története mindjárt kiindulópontjában azzal a meglepő tanulással szolgál, hogy semmi kapcsolata sincs az irodalommal. Létrejöttében az irodalomnak nem volt szerepe. Nem az egységes könyv töredezett szét cikkekke, hanem az újság egyes számai álltak

¹⁰ Sajtó és tudomány. Pécs, 1929. 19. l.

össze könyvekké, amikor azokat bekötötték. Az első periodikus újságok, a strassburgi és augsburgi *Relatio*, illetve *Aviso*, nem hoztak egyebet, mint hírek, események egyszerű felsorolását a hírek származási helye szerint elrendezve. Még csak annyi „irodalmi” alakítást sem vállaltak magukra a szerkesztők, hogy az egy tárgyra vonatkozó híreket együvé csoportosítsák. Olyan tárgyilagos ez az újság, mint valami árjegyzék, vagy számadáskönyv. Szorosan követi a hírközlő levelek, a kézírásos újságok tradícióját, amelyekről a kialakult hírközvetítő hálózatot készen vette át és amelyek már szintén rendszeresen és periodikusan terjedtek, éppen csak a szélesebb közönségtől voltak elzárva egészen a könyvnyomtatás bevezetéséig — éppúgy, mint a könyvek és a bennük foglalt irodalom.¹¹

A német Avisokhoz hasonlóan a pusztá referálásra szorítkozik a Theophraste Renaudot-féle francia *Gazette*, valamint az első angol, olasz és holland újságok is. Ezt a típust képviseli még a XVIII. század elején a *Wienerisches Diarium*, a *Mercurius Hungaricus* és a budai németnyelvű *Mercurius* is.

Az újság kiadója s egyben szerkesztője, lett légyen az könyvnyomtató, vagy postamester, egyéni, alakító, „irodalminak” nevezhető munkát nem végez a száraz egymásutánban közölt híryanagon. Nem is tulajdonít személyes munkájának nagyobb jelentőséget, mint a vállalkozó, vagy a kereskedő; nevét is csak ritkán mondja meg, akkor is csak azért, hogy üzletfelei, előfizetői tudják, kihez forduljanak. Az anonimitás természetesen folyik abból a tényből, hogy az újság nem egyéb, mint közlekedési eszköz, még azt is csak vonakodva tennénk hozzá BAJZA szavaival, hogy a szellemi közlekedés eszköze.

A sajtónak ebbe a száraz, de műszakilag és gazdaságilag jól megalapozott keretébe, gépezetébe elemi erővel tör be az irodalom a XVIII. században. Bevonul a sajtóba a reflexió, a bírálat, a kritika s nyomukban jár két úton is az irodalom, egyrészt mint az egyéni mondanivaló megformálása, stilizálása, másrészt mint anyag, mint a hírek új tartalma az ismertetésben és a kritikában. Az újságcsináló már nem névtelen, hanem egyéniség, sőt írói egyéniség: DEFOE, SWIFT, ADDISON, BAYLE, FRERON nevét a sajtó teszi ismertté s viszonzásul ők teszik a sajtót egyénivé, elevenül ható

¹¹ WEILL, i. m. — OTTO GROTH: Die Zeitung. Mannheim—Berlin—Leipzig, 1928. I. 601—618. l. — A kézíratos újságokról: WAGNER VILMOS: Hírszolgálat a XVII. század elején. Kolozsvár, 1911.

tényezővé.¹² Összefügg ez a fejlődés a XVIII. század társadalmi viszonyaival — a polgárság öntudatosodásával és a közéletben való fokozottabb érvényesülésével — meg szellemi mozgalmaival, a felvilágosodás áramlatával. Az irodalom maga páratlan tekintélyre emelkedik. De a szociológiai és a szellemtörténeti okok mellett a sajtó lényegében, magában a periodikus formában is kereshetjük a változás kiindulópontját, a sajtó anyagának irodalmiasítását. A kortársak valóban így látták. KASPAR STIELER 1695-ben azt írja, hogy nem tudósok akarunk lenni, amikor újságot olvasunk, csak meg akarjuk tudni, hogy itt vagy ott mi fordult elő. Az újságírók időszertlenül bírálgatása csak azt árulja el, hogy nem tudnak elég újat, nincs elég jelentenivalójuk, ezért, hogy a lapot megtöltsék, oda nem való fűszerrel ízesítik a sovány anyagot.¹³ A raisonnement a kortárs szemében tehát csak laptöltelék — mai nyelvre lefordítva azt mondhatjuk, hogy maga a hírlap állandó kerete és a periodikus megjelenés kényszere készíti a szerkesztőt lapja érdeklődésének kiterjesztésére és mondanivalójának reflektáló, irodalmias alakítására. A referáló sajtó átalakulása reflektáló sajtóvá nem is ment ellenállás nélkül. Az 1702-ben indult első napilap, a londoni *Daily Courant* kijelenti, hogy híreit minden kommentár nélkül közli, hiszen másnak is van annyi esze, hogy véleményt alkosson magának. A *Wienerisches Diarium* pedig (1703. aug. 8.) kifejezetten az irodalmi eszközökkel való „visszaélést” tartja távol magától és az eseményeket oratori és poétai máz nélkül, tisztán a valóságnak megfelelően óhajtja megírni.

Az irodalom diadalútja a XVIII. század sajtójában nem is a szoros értelemben vett hírlapon, hanem a folyóiraton, ezen az új zsurnalisztikai formán át vezet, amelyet az irodalom a maga képére és hasonlatosságára alakít, hogy azután ezzel később egyfelől a napisajtót is áthassa új tartalommal, másfelől, hogy a sajtó egyik legnemesebb ágát teljesen és véglegesen magának foglalja le az irodalmi folyóirat alakjában. Az első folyóirat, az 1665-ben indult *Journal des Savants*, majd a lipcsei *Acta Eruditorum* majdnem kizárólag ismertetésekkel közölnek, az irodalom könyvismertetés formájában kap először helyet az idősajtóban. A CHRISTIAN THOMASIVS-féle *Monatsgespräche* (1688) már önálló fejtegetésekben iparkodik olvasóit megnyerni saját nézetének. Innen csak egy lépés a morális heti-

¹² Az újságíró személyiségének kérdéséről l. pl. KARL BÖMER: *Bibliographisches Handbuch der Zeitungswissenschaft*. Leipzig, 1929. 91. l.

¹³ Id. EMIL LÖBL: *Kultur und Presse*. Leipzig, 1903. 49—50. l.

lapok megindulása: az angol *Tatler* és *Spectator*, a német *Vernünftler* és *Patriot* nyomán a hetilapok ezrei jelzik az új, irodalmias lap-típus hódító útját egészen Pozsonyig és Pestig. A morális hetilap a társadalmi, erkölcsi, vallási viszonyokat akarja javítani, az ízlést, nem utolsó sorban az irodalmi ízlést fejleszteni. Barátságáról, szerelemről, házasságról, gyermeknevelésről értekeznek, itt-ott politikai reflexiókkal tarkítva s mindezt vonzó formában, egyszerű nyelven.

A morális hetilap további alakulását s az irodalmi folyóirat kezdeteit nem lehet célunk itt részletezni. A sajtó fejlődésének további útját és harmadik szakaszának kezdetét jelzi azonban a morális hetilap tartalmának bevonulása a napisajtóba, tehát a szoroson vett hírlapokba, amelyek, mint láttuk, eredetileg tiltakoztak az új fejlődés ellen. A reflexió, a tiszta hírközlésen túli tartalom előbb az ú. n. „tudós cikk“ (Gelehrter Artikel) formájában jelentkezik a német hírlapokban és társasági szóbeszéd alakjában egy külön célra indított francia lapban, a *Mercure Galant*-ban. A reflektáló hírlapírás következménye egyrészt az, hogy az irodalom, különösen ismertetés és kritika formájában helyet kap a napisajtóban is, másrészt azonban az, hogy kialakul a politikai reflexió, a politikai véleménynyilvánítás. Ez utóbbit a cenzúra elnyomja, de végeredményben utat tör magának s kialakul az ú. n. politikai vélemény-sajtó. Hogy vajjon a cenzúra eltörlése teszi-e lehetővé a politikai sajtó felszabadítását, vagy a politikai véleménynyilvánítás igénye őrli-e fel fokozatosan a cenzúra korlátait — ennek eldöntése sem tartozik tárgyunkhoz. Pusztán a sajtó további fejlődése szempontjából azonban lényeges, hogy elkövetkezik egy idő, amikor a politikai érdeklődés a sajtóban minden más tartalmat háttérbe szorít, tehát az irodalmat is. Legcélszerűbb, ha ennél a harmadik szakasznál, a sajtótörténet harmadik stádiumának kezdetén ismét a sajtóformában magában keressük az újnak a megnyilatkozását. A XVIII. század irodalmi és a XIX. század túlnyomóan politikai sajtójának határvonalát ilyen formai kritérium nyomán pontosan az 1800. évben találjuk meg, mégpedig szószerint *vonat* alakjában: az a vonat ez, amely először a párizsi *Journal des Débats*-ban, a tárcát elkeríti a lap többi tartalmától. Szini kritika, könyvismertetés, majd idővel a „causerie“, a csevegés — a morális hetilapban és a *Mercure Galant*-ban ennek is megvolt az elődje — a lap külön elválasztott helyére kerül. A vonat fölött tombol az események száguldó vihara, alatta békésen húzódik meg az irodalom. Nem szorul ki a lapból, sőt egyre több helyet kap, amikor a tárca

mint irodalmi műfaj a lap egyik fő vonzóerejét képezi — sőt talán a legfőbbet a folytatásos regény alakjában — de elválnak a sajtó igazi, napi anyagától. Egyidejűleg maga a politikai rész is átalakul és ez megnyilatkozik a lap szerkesztő személyzetében is: a XVIII. században uralomra jutott újságíró személyiség elhalványul, helyébe lép a szerkesztő, aki azonban már nem az újság írója, ahogy még SZATSVAY SÁNDOR és DECSY SÁMUEL nevezte magát, hanem csak olyasféle irányító, mint a karmester. Maga talán sohasem ír a lapba. Munkatársai, az újságírók, akik pedig valóban írnak, névtelenek maradnak. A vezércikket senki sem írja alá, mert abban az újság beszél, illetve a közvélemény, amelyet az újság képviselni vél. A XIX. század ismét az anonimitás kora a sajtóban, a XVII. századéval összevetve azonban ez egy második, egy akart, tudatos anonimitás. Ne tévesszen meg bennünket az sem, ha az újságíró — amint az a XX. század elejétől kezdve egyre gyakrabban történik — mégis elárulja nevét s magának követeli cikkei szerzőségét: a közönség számára mégis az újság szól.

Az anonimitás az egyéni alkotást háttérbe szorítja. Az újságcikk köztulajdon: „Írják az olvasók“ — mint egy régi magyar hírlap mondja melléklapjáról. Tehát az egyéni alkotásokkal fellépő irodalmat éppúgy elválasztja a sajtótól, mint a vonal a tárca fölött. Sajtó és irodalom útjai elválnak. S ezen nem változtat a lapok úgynevezett irodalmi mellékleteinek nagy száma és sokszor valószínűtlen terjedelme. Ezeket — mint látni fogjuk — maga az irodalom is megtagadja, a sajtó pedig, éppen azzal, hogy mellékletbe utalja, kívül rekeszti saját keretein. Különben is, elmúlt az idő, amikor a lapok melléklete túlnyomóan irodalmi volt. Vonzó formában közölt népszerűsítő cikkek, sport, film, gazdaság foglalják el a melléklapok java területét is. Az irodalom a sajtó által külön az ő számára átengedett keretbe, az irodalmi folyóiratba költözik.¹⁴

Sajtó és irodalom útjainak elválását a sajtótörténetnek ebben a harmadik szakaszában az irodalom is észreveszi s heves bírálatok formájában utasítja ki megszentelt berkeiből az újságot, vagy követeli, hogy az hozzá méltó módon és mértékben foglalkozzék vele. A sajtóval foglalkozó kézikönyvek versenyezve idézik nagy írók lesújtó véleményét a sajtóról, közülük a legérdekesebbek azoknak a nyilatkozatai, akik, mint BALZAC, ZOLA, vagy az angol CHARLES

¹⁴ LEVIN SCHÜCKING: Die Soziologie der literarischen Geschmacksbildung. Berlin, 1923. 48. l.

LAMB, maguk is írtak az újságokba. Magyarországon már az első önálló cikk a sajtóról¹⁵ erre a meglepő következtetésre jut: „Óhajtani lehetne, hogy ezen írások a szükségén feljül ne szaporíttassanak, mint a' szomszéd németeknél, 's egyébütt is megtörténtnek látszik, mert az illy elsokasodás az íróknak özvedolgozó erejüket elszórja 's így az olvasó közönség elejébe alávaló csekélységek terjesztetnek...“ BAJZA JÓZSEF azt kifogásolja az időszaki lapokban, hogy „az olvasó közönséget elvonják az alapos, rendszeres és kimerítő tanulástól; üres képzelgéseken s elménczéség játékaival való kapkodáshoz édesesegetik.“ GYULAI PÁL¹⁶ már nem támadás formájában veti fel sajtó és irodalom kérdését, hanem higgadt bírálatot akar gyakorolni s magyar viszonyokra alkalmazva mintegy összefoglalja a világsajtó történetéből folyó tanulságokat. Magyarországon a sajtó politikai és irodalmi tartalma mindig egyensúlyban állt. „A politikai lapok egyszersmind irodalmi közlönyökké is váltak.“ GYULAI a század első feléről szólva nem említi, hogy a negyvenes években a politika nálunk is kiszorította az irodalmat: megszűnik az *Athenaeum* és a *Figyelmező*, helyüket elfoglalják a divatlapok, amelyek az irodalomba is beviszik a politikát. Negyvennyolcban pedig még a divatlapok is feladják a küzdelmet s meghátrálnak a napilap előtt. De észreveszi GYULAI a helyzet ismétlődését az ötvenes években: ekkor találjuk leginkább kifejezve politikai és irodalmi tartalom szoros kapcsolatát. Különösen a *Pesti Napló* és a *Magyar Sajtó* törekedtek erre a kapcsolatra. „Hírlapjaink sohasem tanúsítottak több figyelmet és keltettek több érdeket tudományos és irodalmi intézetek és társaságok iránt, mint ez években. A tárcza szerkesztése kiváló gondban részesült; nemcsak szépirodalmi művek jelentek meg benne, hanem kisebb irodalmi tanulmányok és bírálatok is.“

„E jelenség okai — folytatja GYULAI PÁL — a változott körülményekből is magyarázhatók. Az újonnan alakult egységes osztrák állam megfosztotta nemzetiségünket minden állami segélyforrástól és annak biztosítására és fejlesztésére nem maradt más tér, mint a társadalmi és irodalmi. A társadalmi munkásság irányítása, az irodalmi munkásság útjainak és vezéreszméinek kijelölése a kor legfontosabb kérdésévé emelkedett s megvolt bizonyos politikai fontossága is.“ Tehát az irodalmi anyag, GYULAI szerint, azért lépett

¹⁵ BITNITZ LAJOS: Az újságlevelek' és tudományos folyóírások' eredetéről. Tudományos Gyűjtemény, 1821. XII. köt. 54—71. l.

¹⁶ Hírlapjainkról. (Emlékezésedek. Bp. 1902. II. köt. 323—334. l.)

előtérbe, mert politikai fontossága volt: jelentőségteljes megállapítás, amit majd sajtó és irodalom összefüggéseinek elméleti szempontjai között is értékesíthetünk.

De térjünk vissza GYULAIHOZ, aki a továbbiakban megállapítja, hogy néhány évtized alatt az irodalom szempontjából örvendetes helyzet megváltozott, sajtó és irodalom kapcsolata lazulni kezd. „Lehet, hogy ennek oka az élénkebb politikai élet, de úgy látszik, hogy egy s más tekintetben a szerkesztők nézete is megváltozott a szerkesztésre nézve. A politikai pártcél szolgálata mellett főtörékvésők nemcsak a politikai, hanem mindennemű hírek s mendemondák gyors közlése, azért mennél több gyorskezü reporterre van szükségök, s mennél kevesebb komolyabb íróra...“ Tehát nemcsak a politika szorítja ki az irodalmat az újságból, hanem „mindennemű hírek“. Sajnos, abban sincs köszönet, ami irodalom belekerül az újságba, sem abban, amivel a sajtó az irodalmat szolgálni véli. „Költői műveket, regényeket most is örömmel közöl minden lap, sőt többet, mint régebben. Nagy ünnepek alkalmával külön szépirodalmi mellékleteket veszünk. A szerkesztők egy egész kosár virággal kedveskednek olvasóiknak, pedig ezek talán szívesebben vennének egy csinosan kötött bokrétát... Amily élénk érdeklődést tanúsítanak hírlapjaink a színház iránt, éppen oly kevésbé figyelnek a tudományos és irodalmi társaságok, intézetek munkásságára. Régebben a szerkesztők szakférfiakat kértek föl erre, akik a közérdekű felolvadásokat bőven ismertették, sőt bírálták. Most helyöket úgynevezett reporterek pótolják. Nagyrészt száraz és zavaros értesítéseket kell olvasnunk... S ez még hagyján! Nagyobb baj, ha némely reporter bővebben ír és elméskedni kezd. Általában szerkesztőink minél kívánatosabb, minél elmésőbb cikkeket szeretnek majd minden rovatban s ettől még a vezércikkek sem mentek.“ Legjobban mutatja hírlap és irodalom kapcsolatának lazulását a tárca. „Szerkesztőink nem igen bátorítják az irodalmi tanulmányokkal foglalkozókat, de annál szívesebben fogadnak minden olyan író, aki életképet, vázlatot, rajzot, vagy éppen csak pusztá csevegést ír. Tulajdonképp csak ezek a valódi tárcaírók, akik uralkodnak a tárcában s ha mind így megy, minden másnemű dolgozatot kiszorítanak belőle. A beszély kezd kimenni a divatból a vázlatok és rajzok e korszakában. Mintha a kerek mese s némi részletesebb jellemrajz túlhaladott szempont volna a szépirodalomban.“

GYULAI azonban meghallja a másik felet is, nem merül el az egyoldalú bírálatban s cikke befejezésében észre látszik venni a sajtó

új irányának szükségszerűségét: „Régibb hírlapjainknak az volt az árnyoldala, hogy egy kissé nehézkesek és kényelmesek voltak. A mostaniak sokkal frissebbek, mozgékonyabbak, a közélet nagyobb körét ölelik fel. E törekvésben elősegíti őket a sajtó szabadsága, a közlekedési eszközök gyorsasága s a több költségről való rendelkezés is, a mik a régi hírlapirodalomban többé-kevésbé hiányoztak. Mindez méltánylatot érdemel; maga a nehézkesség kerülése, a könnyedségre és mulattatásra irányuló törekvés sem hiba még.“

GYULAI szavaival zárjuk sajtótörténeti áttekintésünket. A történeti fejlődés tanulsága, hogy sajtó és irodalom összefüggése nem szükségszerű. A sajtó kezdetiben az irodalomnak nincs szerepe; a rá következő igen intenzív irodalmi korszak után pedig sajtó és irodalom útjai ismét elváltak. A jövőre nem vonhatunk következtetést, lehet, hogy elkövetkezik a sajtó életében egy újabb irodalmias korszak — mint ahogy Magyarországon s máshol is megtörtént már például politikai elnyomás idején — de tartós, állandó tendenciának a sajtó és az irodalom elválása, fokozódó divergenciája látszik.

Második tanulsága a történelmi fejlődésnek az, hogy az irodalom két irányban kapcsolódik a sajtó életfolyamatába: 1. mint anyag (pl. ismertetések, bírálatok, versek, regények, tárcák alakjában), 2. mint formáló erő (az újság irodalmi formája, stílusa).

3. Ha a történeti tanulságokat sajtó és irodalom elméleti elhatárolása szempontjából értékesíteni akarjuk, kénytelenek vagyunk egy pillantást vetni a sajtó fogalmi meghatározásának kényes kérdésére. De meg fogunk elégedni a meghatározás leglényegesebb jegyeivel s ezek az elméleti irodalom áttekintése nélkül, az eddig mondottakból könnyen levezethetők. Mindenekelőtt: a sajtó időszakos, periodikus. Ha nem így volna, nem válna el az irodalom szélesén értelmezett területétől. Történeti vázlatunkból ezért hagytuk ki az egyszeri megjelenésű hírközlő nyomtatványokat — ezek nem periodikusak. A sajtó második jellemző vonása, az aktualitás, csak a periodicitással kapcsolatban jelenthet valamit: valóban, a periodikus kiadvány tartalma csak az lehet, ami mindenkor aktuális; más-kép egyszerre is meg lehetne írni. Fordítva ez persze nem igaz: a politikai röpiratok nagyrésze aktuális, mégsem tartozik a sajtóba.¹⁷

¹⁷ A kódex és a nyomtatott könyv tartalmi különbsége is elsősorban az, hogy a könyv aktuális tartalmat is közölt, nem kizárólag a szentírást és a klaszszikusokat. FITZ JÓZSEF: A könyv története. Bp. 1930. 62. l.

A periodikus aktualitás mellett lényeges még az időszaki sajtótermék intézményszerű állandósága, aminek külső jele a mindig visszatérő cím. A publicitás fogalmi jegye kétes értékű, mert igen relatív, de sajtó és irodalom elhatárolásánál úgysem volna használható. Közön-ség nélkül nincs irodalom sem.

A történeti áttekintés tanulságait összevetve a sajtónak ugyan-csak a történetből levezetett meghatározó jegyeivel röviden összed-tudjuk foglalni, mi a jelentősége az irodalomnak a sajtó felől nézve. A válasz ez: az irodalom, mint anyag, akkor érdekli a sajtót, ha aktuális. Régi írókról és művekről nem ír a sajtó, ha valamely évfor-duló, vagy más esemény nem teszi őket aktuálissá. Az aktualitás elválasztó kritériuma a sajtó egész történeti korszakaira is alkal-mazható: a XVIII. században az irodalom nagy mértékben aktuális, tehát nagy helyet kap a sajtóban. Politikai elnyomás idején, amikor a cenzúra megrostálja a politikai anyagot, előtérbe lép az irodalmi aktualitás, de nem szükségképpen és nemcsak akkor. Jelentőséget nyerhet az irodalom teljes politikai eseménytelenség idején is. Az irodalom nagy szerepe a régi magyar hírlapokban nemcsak a cen-zúra hatásának köszönhető. A nyelvművelés korszakában nyelvi és irodalmi problémák égetően, mondhatnánk politikailag aktuálisak. HORVÁTH JÁNOS könyvében¹⁸ nyomról-nyomra követhetjük, mit tettek a legrégebb magyar hírlapok csak egyetlen irodalmi mozgalom: a népdalok gyűjtése érdekében.

Történeti áttekintésünk azonban megmutatta, hogy az irodalom akkor sem szorult ki a sajtóból, amikor az aktualitás által ideiglene-sen szorosan egybekapcsolódott útjuk ismét elvált. Az irodalomnak, mint minden más életjelenségnek, van pillanatnyi aktualitása is, a korszakos aktualitás mellett. Természetes, hogy nem a tartós jelen-tőségű irodalmi problémák az érdekesek, tehát nem az irodalmi tudat alakulása, annál inkább az irodalmi ízlés, különösen annak radikális változásai. A naturalizmus vitái a napisajtóban is nagy port vertek fel, a Nyugat irodalmi mozgalma időnkint egészen a politikai aktualitással vetekedő jelentőségre emelkedett.

Az irodalom, mint napi aktualitás az újság rovataiban helyez-keedik el. Természetesen a rovat fogalma nem mereven elkülönített helyet jelent; a tárca fölött húzott vonal csak szimbólikus, irodalmi aktualitás az újság bármely oldalára kerülhet. Az irodalmi aktuali-tást elvileg rendszeresen tartja számon a *kritika* rovata. Csak elvileg,

¹⁸ A magyar irodalmi népiesség Faluditól Petőfiig. Bp. 1927.

azért, mert minden irodalmi mű ismertetésére nincs helye, de az aktualitás érdeke is azt kívánja, hogy a napilapban csak az egészen kimagasló könyvek, az irodalmi események kapjanak helyet. Persze, hogy mi az irodalmi esemény, azt az újság pártállása, közönségének érdeke, gyakran a személyi és legtöbbször az üzleti érdek dönti el. A világnézeti lapok kritikája tartja aránylag leglelkiismeretesebben számon a saját szempontjából az irodalmi termelést. Egy 1942-ben végzett statisztikai számítás szerint a legtöbb ismertetés az *Újságban* és a *Népszavában* jelent meg, harmadik helyen állt a *Magyar Nemzet*, a többi lap teljesítménye igen csekély. Ugyanakkor azonban az is kiderült, hogy annak a kiadónak a könyveit ismerteti a legtöbb lap, amely a legtöbb hirdetést adta fel.¹⁹ Az újságok legnagyobb része szószerint, vagy rövidítve közli a kiadótól beküldött ismertetést, az ú. n. „vascetlit“.

A kritikai rovatot éri a legtöbb támadás az irodalom részéről. De ezeknek egy része a kedvezőtlen kritika vagy a kritika hallgatása által okozott kedvetlenségből ered. A kritika egyik legújabb kritikusa helyesen mutat rá, hogy nem a napilap az oka a könyvkritika betegségének, hanem „a kritika áhítása“ halt ki az írók szívéből.²⁰ Az irodalmi értékelés megfelelő helye egyébként nem is a hírlap, hanem az irodalmi folyóirat. Az egyetemes érdeklődésű hírlap csak az olyan műveket emelheti ki, amelyek az aktualitás versenyében is megállják a helyüket. A helytállás alapja persze sokszor nem a mű értéke, hanem az író személyi viszonyai: az író halála, vagy életkörülményeinek „szenzáció“ változása (tehát irodalmon kívüli ok) aktuálissá teszi, hogy az újság írjon róla. Az aktualitás szempontja a sajtókritikában sokszor az irodalmi értékelés szempontjának rovására érvényesül; ebben az író személyes attitűde-je, lélektani, jellembeli vonásai is részesek: így teremtett a negyvenes években a divatlapszerkesztő, a kritika, a közönség és maga a költő is egy ál-Petőfit.²¹

A kritika, az ismertetés és az irodalmi hírek megelőzték a sajtóban magát az irodalmat, a szorosán vett *irodalmi műfajokat*. Az irodalmi rovat — amely a XIX. század határán kapja a „feuilleton“ nevet (a feuilleton eredetileg hirdetéseket tartalmazó melléklet volt) — nem kívülről került az újságba, nem az irodalom kért be-

¹⁹ SZABÓ ZOLTÁN: A sajtó meg a könyv. Magyar Csillag. 1942. II. 28—40. l.

²⁰ U. o.

²¹ HORVÁTH JÁNOS: Petőfi fogadtatása az irodalomban. Budapesti Szemle. 1913. 153. köt. 434—464. l.

bocsátást a lapba, hanem az irodami aktualitás hozta magával, hogy az irodalmi hírekkel foglalkozó rovat — vagy melléklet, mint a régi magyar hírlapok első mellékletei — eredeti irodalmi munkákat is felvett. Az irodalmi műfajok — vers, mese, elbeszélés — behatolása a sajtóba még felkutatatlan terület; így nem is kívánunk rá részletesen kitérni. A tárca és az újságregény fejlődése azonban követel néhány szót, mert magára a hírap irodalmi álláspontjára is jellemző.²²

A *tárca*, ha a magyar szót a „feuilleton“ megfelelőjének fogadjuk el, több jelentésű. Először magát a vonallal elválasztott helyet, az elkülönített irodalmi rovatot jelentette. Tehát nem műfaji jelentése volt, beletartozott minden, a színi kritikától — kezdetben ezzel töltötte ki a *Journal des Débats*-ban GEOFFROY abbé — a napi eseményekről folytatott csevegésig, rajzig, genreképig s végül a novelláig. Szűkített értelemben azután az utóbbit értették tárca alatt — tehát lényegében az újsággal összefüggő elbeszélő műfajt. A műfajt magát vagy a sajtó alakította ki, vagy legalább is átalakította úgy, hogy az irodalomnak mint újítást adhatta vissza. A tárcaelbeszélés, novella s az ú. n. rövid elbeszélés, a *short story* tehát az újság ajándéka az irodalom számára. Jelentősége különösen az angolszász irodalomban nagy; jellemző, hogy BABITS MIHÁLY angol-magyar fordítási munkatervében szerepel a *short story* fejlődésének antológiája is.²³

Az elbeszélés, a tárcanovella helye a sajtóban az aktualitás követelményeivel összhangba hozható, vagy legalább is abból levezethető. Nehezebben magyarázható a tárcaregény, az újságregény, *folytatásos regény* helyzete. Az összefüggő, egységes kompozíciójú epikus mű széttördelése folytatásokra, mondhatnánk beletörése a sajtó sajtósága, különleges epikus menetébe, amelyből az élet kiszámíthatatlansága eleve kiküszöböli a kompozíciót — magában véve abszurdum. Mégis kétségtelen a tárcaregény nagy hatása, hiszen éppen közönségvonzó ereje az, amiért az újság újra és újra ehhez a műfajhoz fordul. De nem lehet a kérdést közönségsiker és irodalmi siker szembeállításával, mint irodalom-szociológiai problémát felfogni, sem pedig az esztétikai és az időhöz kötött érték ellentétével megoldani. Mert a folytatásos regény mesterei nemcsak SUE és PONSON DU TERRAIL, meg a detektívregényírók,

²² ERNST MEUNIER—HANS JESSEN: *Das deutsche Feuilleton*. Berlin, 1931. — EMIL DOVIFAT: *Zeitungshehre*. Berlin, 1938. II. köt. 51—60. l. — LOVRICH GIZELLA: *A tárca a magyar irodalomban*. Bp. 1937.

²³ GÁL ISTVÁN: *Babits és az angol irodalom*. Debrecen, 1942. 115. l.

hanem ZOLA és THEODOR FONTANE, meg JÓSIKA, JÓKAI, MIKSZÁTH. Az irodalmi kritika mértéke is az első vonalba helyez élő francia írókat, kiknek regényei először hetilapokban, folyóiratokban jelennek meg. A foytatásos regény kérdése tehát sajtó és irodalom szempontjából még sok tanulságot ígér.

Tegyük hozzá, hogy a short story és az újságregény az aktualitást szolgáló sajtótechnikai és sajtógazdasági szervezetnek is egyik legmegmunkáltabb, leghasznóhajtóbb területe. Anglia és Amerika nagy városaiban százával élnek írók, akik újságregényeket és novellákat készítenek, meghatározott szómennyiséggel. Ezeket az írókat már nem is közvetlenül az újságok foglalkoztatják, hanem külön vállalatok, amelyek ugyanazt az anyagot — akár a hírszolgálati irodák a híreket — lapok egész csoportjaiban helyezik el; az első csoportba tartozó nagy lapok előbb közlik ugyanazt a regényt, mint a kisebbek, amelyek a könyvnyomatos irodának kevesebbet fizetnek. Mint a mozik, amelyek ugyanazt a filmet mindjárt az első, vagy csak a második héten játszhatják, esetleg még később. Az olvasó ilyenkor nem is tudja, hogy a regény nem a saját újságának ajándéka. Németországban *Belletristische Korrespondenz* címmel a VELHANGEN és KLASING kiadóvállalat alapított először ilyen elbeszélésszállító könyvnyomatos 1871-ben. 1874-ben már olyan vállalat is volt, amely készen kinyomott melléklapokat adott. Az első világháború előtt a magyarországi német újságok 10 különböző német vállalatától kapták készen „irodalmi“ mellékletüket. Magyar mellékletgyártó vállalat is indult, de csak rövid ideig állt fenn.²⁴ Készen kinyomott mellékletek mellett a terjesztő irodák matricákat és kész nyomólemezeket is szállítanak, mert így a szállítás költsége kisebb. Németországban az 1930-as években egy teljes regény valamennyi folytatásával, kiszedve, matricázva, csomagolva, bérmentve és házhozszállítva a vidéki újságkiadónak összesen 20 márkájába került. Természetesen a szerzői jogdíjat is beleértve.²⁵

Sajtó és irodalom viszonyát a sajtó szempontjából vizsgálva arra a megállapításra jutunk, hogy az irodalmi anyag szerepét a sajtóban nem az irodalmi érték, hanem az aktualitás szabja meg. Ezzel az irodalom részéről a sajtó ellen felhozott vádak tudományos szempontból csupán szimptomatikus jelentőségűekké válnak: sajtó

²⁴ DEZSÉNYI BÉLA: Hírlapváltozatok. Magyar Könyvszemle. 1937. 325—331. l. — U. a. Egy régi vidéki újság képes melléklete. Magyar Könyvszemle. 1944. 176. l.

²⁵ DOVIFAT, i. m. II. 56. l.

és irodalom elválását jellemzik és húzzák alá. Az irodalomtudomány azonban a sajtóban irodalomszociológiai tényezőt lát, amely mint szervező és közönségnevelő eszköz tölti be szerepét. Ez a felfogás hibás, ha kizárólagos érvennyel akarjuk a sajtóra alkalmazni, ha a sajtó egyetlen funkcióját az irodalom szolgálatában vélnénk látni. Ha azonban elfogadjuk sajtó és irodalom kapcsolatának a sajtó lényegéből folyó feltételeit, meglátjuk, hogy a sajtó ezeknek az igényeknek is meg tud felelni, csak hogy lényegének megfelelő módosítással és más úton, mint az irodalom tradíciói kívánnák. A sajtónak, mint az irodalom közvetítőjének e különféle irodalmon kívüli tényezőket is figyelembe vevő vizsgálata eddig még szintén kezdeti stádiumban van, tehát csak gondolatok, halvány irányvonalak felvázolására vállalkozunk.

Nézzük először a sajtó hatását az irodalom *közönségére*, vagy feltételezhető közönségére. Még a sajtónak oly alapos ismerője is, mint BÜCHER²⁶ sötétén látja nemcsak az irodalom, de általában a könyv jövőjét a sajtó mellett: az újság formája kényszerítő erővel érvényesül, a folyóiratok is egyre több teret adnak az aktualitásnak, cikkeik egyre rövidebbek; lassan-lassan csak az alapvető kézikönyvek, lexikonok és tankönyvek fogják képviselni a könyvkiadást. A könyv alkonyának ezzel a sötét rémképével szemben az újság barátai csak az általános műveltség terjesztését, a betűkultúra demokratizálását tudják a javára írni. EÖTVÖS JÓZSEF szerint a tudomány régen „egyeseknek mintegy kiváltságos tulajdona vala, mellyet csak hosszú munka szerezhettek, s melyből éppen azért a többség kizárattott: ma a tudomány mindenkinek szükségessé vált, s a *journalistica* az, melly megszerzését mindenkinek lehetségessé teszi, melly a nagy, egykor egyesek birtokában heverő kincset, hogy úgy mondjam, aprópénzre felváltva, ezek között kiosztja.”²⁷ Mindenesetre ma már a köznapitapasztalásból megállapíthatjuk, hogy a könyv alkonyára vonatkozó borús elképzelések nem váltak valóra. Nagy az újságok száma, de nagy a könyveké is és nem látszik egyik sem döntő módon tért hódítani a másik rovására. A sajtó, ha nem is irodalmi céllal s igen gyakran nem irodalmi eszközökkel, mégis közönséget nevel az irodalom számára is. A tömeget, amelyhez és amelynek a nevében szól, magán túl elvezeti a műveltség eredeti forrásaihoz, a könyvekhez.

²⁶ KARL BÜCHER: *Gesammelte Aufsätze zur Zeitungskunde*. Tübingen, 1926. 59—60. l.

²⁷ Id. BALÁS, i. m. 19. l.

Szovjetországban tervszerűen fejlesztették ki a napisajtó hálózatát a kulturától legtávolabb eső területig is: az eredmény az lett, hogy a könyvek terjedése az újságéval párhuzamos volt s a nagy példányszámú, sok anyagot hozó újság nem szorította ki azokat. Ha — mint a természettudományban — kísérlettel lehetne igazolni kulturális jelenségek lefolyását, a sajtó ideigtartó teljes szüneteltetése dönthetné el a kérdést. Az eredmény bizonyára az lenne, hogy a könyvek száma is csökkenne, vagy legalább is nem emelkednék. A kísérletet egyébként az élet maga pótolja s érdekes példákat szolgáltatott a központjától elvált erdélyi és felvidéki magyar irodalomban.²⁸ Az önállósuló erdélyi irodalom folyóiratokkal és újságokkal kezdődött: ezek köré csoportosultak az írók s ezek nyomán alakult ki a könyvkiadás is. Ha újságok nem lettek volna, az irodalmi fejlődés is elmarad. Az irodalmilag elhanyagolt, kultúrában szűkölködő néposztályok vagy területek szempontjából a sajtó valóban megelőzi a könyvet. Így történt Amerikában, ahol a gyarmatosítást előbb követte az újság, mint a könyv s lényegében ma is megelőzi. A szocialista munkástömegek irodalmi nevelője a világnézeti alapon álló pártisajtó volt. A pártisajtó köré csoportosult azután a könyvkiadás.

Az *írók* szempontjából nézve a dolgot, kétségtávol nyomasztó a cikkírás napról-napra visszatérő kényszere. De igen helyesen mutat rá, hogy az író fejlődésére kedvezőbb a zsurnalisztikai tevékenység, mint bármely más hivatali vagy egyéb elfoglaltság.²⁹ Amellett lehetővé teszi, hogy kisebb terjedelmű és súlyú munkákat is közölhessen, tehát műhelyforgácsait is értékesítse — a szó materiális értelmében. És az újság, ha az irodalmi sikert néha helytelen és méltatlan irányok felé tereli is, az író sikerét jól szolgálja, mert nevét ismertté teszi, még mielőtt nagyobb, súlyosabb mondanivalóit könyv alakjában foglalná össze. Nem jelentéktelen végül az újságnak, mint forrásnak szerepe az írói fantázia indítói között. PETŐFI és JÓKAI életírói apróra megvizsgálták az időszakai sajtótól kapott ösztönzéseket, ADY ENDRE olvasmányai között az újságok és folyóiratok első helyen álltak.³⁰

²⁸ TOLNAI GÁBOR: Erdély magyar irodalmi élete. Szeged, 1933. 30., 46—61. l.

²⁹ BÜCHER, i. m. 61—62. l. — HANS TRAUB: Grundbegriffe des Zeitungswesens. Stuttgart, 1933. 106. l. — LÖBL, i. m. 236. l. — MEUNIER—JESSEN, i. m. 177. l.

³⁰ HORVÁTH JÁNOS: Petőfi fogadtatása, i. h. TOLNAI VILMOS, i. m. 88—89. l. stb.

A sajtó fogalmának meghatározása, periodicitás, aktualitás és állandóság jegyei, természetesen nemcsak a napisajtra illenek, hanem a folyóiratra is. Ne adja Isten, hogy a hírlapokba olvadjon bele az egész irodalom — sóhajt fel GYULAI PÁL.³¹ A beolvadás nem is történt meg, sőt a sajtó egyik ága, az *irodalmi folyóirat* teljesen az irodalom szolgálatába állt. Az aktualitással az irodalmi folyóiratnak is számolnia kell, de mégis ez az irodalom igazi otthona. Az irodalmi szempontok teljes figyelembevételére, a kritika teljes érvényesítésére kötelezhető. A napisajtóval foglalkozó elméleti írók az újság szempontjából sem látnák hátrányosnak, ha akár teljesen kiszorulna belőle az irodalom s fellendülne a nálunk meglehetősen elhanyagolt folyóirat-kultúra.³² Irodalmi program alakítása, elvek, új törekvések megvalósítása a folyóirat feladata.³³ GYULAI PÁL is a folyóiratokban jelöli meg az utat, amelyen az író a napisajtóval szemben védelmet találhat:³⁴ „az írók önérzetének is ébrednie kell a szerkesztők és kiadók önkénye ellen... Éppen ezért kár majdnem kizárólag napilapokra támaszkodniok: vannak heti és havi folyóiratok, ahol hosszabb műveket is közölhetni. Az író becsülje meg tollát, ha azt kívánja, hogy a közönség és utókor is megbecsülje.“ Valóban, a sajtó látszólagos irodalomellenességének egyetlen gyógyszere maga az irodalom, az irodalmi élet szervezetsége és tisztasága, éppúgy, mint ahogy a közélet tisztasága sem kizárólag a sajtón múlik, hanem magán a közéleten.

4. Az irodalmi anyag helyzetét az újsággal szemben az aktualitás szabja meg. Hátra van még az irodalmi forma kérdése. A történeti fejlődés megmutatta, hogy az újság tartalmának irodalmias alakítására kezdetben nem törekedtek az újságcsinálók. Az irodalmi forma az irodalmi tartalommal karöltve vonult be az újság életébe, a XVIII. században. De újság és irodalom elválása a történeti fejlődés harmadik korszakában nem jelentette egyszersmind az irodalmi forma feladását, a visszatérést a száraz referáláshoz. Kétségtelen, hogy sokan helyesebbnek tartanák, ha az újság kizárólag a tárgyilagos, színezetlen hírszolgálatra szorítkoznék. BIRÓ LAJOS³⁵ a jövő újságját ilyennek látja: amikor már a sajtó elvégezte tömegművelő

³¹ I. h.

³² SZABÓ LÁSZLÓ, i. m. 11. l.

³³ THIENEMANN, i. m. 245. l.

³⁴ A tárcaelbeszélésekről. (Emlékbeszédék. Bp. 1902. II. köt. 347—356. l.)

³⁵ I. m. 18. l.

feladatát, amikor a tudást, az irodalmat és a szórakozást mindenki a könyvben fogja keresni, az újság ismét csak a napi események színtelen, száraz referálására szorítkozik.

A valóságban semmi jel sem mutat arra, mintha a sajtó mondanivalójának formálásában is szakítani akarna az irodalommal. Az újságírás stílusára azért is gondot fordítanak, mert benne az olvasó megnyerésének legfőbb eszközét látják. A sajtó stílusának kérdése az irodalomtudomány szempontjából is fontos, de beható tanulmányozása még a jövő feladata. A kérdésnek két oldala van: milyenek az újság speciális igényei s hogyan áll szemben ezekkel az író és az újságíró.

Történeti áttekintésünk érdekes módon azt mutatta, hogy az újság legirodalmibb rovata, a tárca, akkor alakult ki, amikor az újság és az irodalom útjainak elválása megkezdődött. Sőt, az újság teoretikusai³⁰ azt állítják, hogy a XIX. század folyamán a tárca az egész újságot meghódította, mégpedig éppen formájával, előadásmódjával, stílusával. Ma már az egész újság tárcaszerű: a napihírek, tárcaszerű kis hangulatképek, a parlamenti tudósítás nem beszédek visszaadása, hanem csevegés az ülések lefolyásáról, maga a vezércikk is tárcaszerű, vagy éppen átadta a helyét a glosszának, amely a tárcából kölcsönzi hatásának eszközeit; de hangulatosan, csevegésszerűen fogalmazzák a gazdasági rovatot, sőt a szerkesztői üzeneteket is. A tárca tehát nemcsak rovat, mint eredetileg volt, nemcsak irodalmi műfaj, hanem stílusforma is, sőt az újság egyetlen stílusformája.

A tárcának ez az elhatalmasodása az újság fölött kétségtelenül azt jelenti, hogy az aktualitás követelményével összhangban áll. A jó tárcaíró aktuálissá tudja tenni a legszürkébb eseményt is. Ezzel egyszerűs mind a közönség felé nagyobb vonzóerőt gyakorol. Már pedig az újság mindig a közönség felé fordul, elébe siet, hiszen a közönség vezetőjének, meg ugyanakkor szószólójának is tartja magát. Az újság stílusát tehát a figyelemkeltés szükségessége irányítja. A figyelem felkeltése pedig az olvasó lélektanának ismeretét tételezi fel s megvannak a maga jól kiszámított, kipróbált eszközei. Az újságírók számára valóságos recepteket adnak, amelyekből megtanulják, milyen cikket hogyan kell fogalmazni. Általában rövideget, szemléletességet kíván-

³⁰ MEUNIER—JESSEN, i. m. 112—119. l. — TRAUB, i. m. 98—99. l. „Journalismus ist eine Art der Schriftstellerei. Es gehört als solche in das Reich der Literaturgeschichte“ — mondja Traub. Ezt a felfogást csak az alább kifejtett megszorításokkal fogadhatjuk el.

nak az újságírótól, a vezércikkben meg van engedve a mérsékelt pátosz is. A napihír fogalmazása külön tanulmány. Általában a hírek fogalmazása olyan legyen, hogy a legfontosabb, a pointe, az elejére kerüljön.³⁷ Ennek a meglepő tanácsnak még meglepőbb az indokolása: azért kell így fogalmazni, mert ha a lap megszabott terjedelme rövidítést kíván, a cikket a végénél kezdve szokták kurtítani! Íme, a sajtó stílusába a nyomdatechnika is beleszól. Minden rovatnak hasonlóképen megvannak a maga formai igényei és mindegyik gyakorlati célra: a figyelem felkeltésére, az olvasó érdeklődésének felcsigázására való. Jellemző, hogy vannak, akik a feltűnő címfejekben is feuilletonisztikus vonást keresnek.³⁸ A stílus tehát az újság hatásának egyik eszköze és csak egy a sok közül, mert ilyen eszköz már maga az újság megjelenése, periodikus volta, tipografiai külseje, címfeliratai, az ismétlés, stb. Világos, hogy az újság stílusára esztétikai mérték nem alkalmazható, vagy legalább is az újság szempontjából ez csak alárendelt fontosságú.

Mindez sajtóság feltételek elé állítja az *újságíró*t, aki pedig személyében mégis csak az irodalmat képviseli a sajtóval szemben. Pedig írónak sem lehet akármilyen az, aki az újság kemény feltételei között dolgozni, mondanivalóit élvezhető formában alakítani tudja. „Az az újságíró, aki írásközben megállna, hogy gondolkodjék, komikus figura volna; sőt akárhányszor megtörténik, hogy még nem fejezte be a mondat leírását, amikor már viszik a kéziratot előle s a mondat végét már más papírosra kell írnia.”³⁹ A jó közepes újságíró négy-öt órát szakadatlanul bír írni a fáradság bármilyen jele nélkül. A maximális mennyiség, amit egy újságíró egy óra alatt le tud írni, 180 sor borgisz szedéssel!

Valóban nem csekély írási készséget is követel az ilyen teljesítmény. BERNARD SHAW szerint⁴⁰ azért is oly kevés az igazán tehetséges szerkesztő, mert aki ekkora képességekkel rendelkezik, többnyire nem adja oda az irodalmat az újságírásért.

Persze az óránként 180 sort író újságíró és az egyetlen hasonlaton, képen, metaforán napokig töprengő író munkáját nem lehet összemérni. Irodalmi és újságstílus összehasonlításának mértékegységét, közös nevezőjét megtalálni alig lehet. Talán az általános nyelvtudomány ad némi útmutatást, amikor megállapítja, hogy a gondolat és

³⁷ DOVIFAT, i. m. II. 61—66. l.

³⁸ MEUNIER—JESSEN, i. m. 130—131. l.

³⁹ SZABÓ LÁSZLÓ, i. m. 66. l.

⁴⁰ Id. HENRY WICKHAM STEED: The Press. London, 1938. 42. l.

nyelvi megjelenítése közötti viszonyt a *kifejezés* és a *közlés* antinómiája szabja meg. A gondolat a teljes kifejezésre törekszik, amely számos személyes, affektív tartalmat is hord magában. Ezt a nyelvi kifejezés csak általánosított, objektivált formában tudja visszaadni.⁴¹ A két tendencia, közlés és kifejezés közti feszültség nyilvánul az írónál is; amikor újságba ír, közölni akar, megértetni magát és mondanivalóját; ha irodalmi művet alkot, legfőbb gondja, hogy gondolati tartalmából minél többet fejezzen ki. A két pólus között természetesen számtalan átmenet van — akárcsak a hétköznapi beszéd stílusában is — s ennek megfelelően van író, aki zszurnaliszta-stílusban ír, viszont van újságíró, aki a napisajtóba is beleviszi az irodalmibb kifejezési módot. A sajtó tehát nemcsak kölcsönöz stílus tekintetében az irodalomtól, de még ezen a legsajátabb területén is visszahat az irodalomra. Íme, újság és irodalom viszonyának egy még nagyon sok érdekes felfedezést ígérő területe.

5. Sajtó és irodalom határai, érintkezési pontjai, összefüggései és ellenmondásai magukban hordják a végső következtetést: a sajtó egyszerűen más, mint az irodalom. Útjaik találkozása csak ideigtartó, történeti esemény, még közös anyaguknak, a nyelvbéli kifejezésnek használatában is szinte antinómikus feszültséget tapasztalunk közöttük. Az irodalom végső elemzésben mégis csak műalkotás, amely az esztétikai értékelést nem tudja teljesen kikapcsolni. A sajtó ezt a mértéket teljes egészében sem mondanivalójára, sem formájára nem alkalmazhatja, úgy veszi fel magát az életet, ahogy találja; annál jobban sikerül a vállalkozása, minél hübb a kép s ez a hűség nem a festmény hűsége, hanem a fényképe. Vagy még azon is túlmegy: nemcsak a napnak, a percnak hűséges fényképe, de az események hordozójának, az embernek gondolatait, véleményét is tudni véli, a lefolyt eseményekben a jövő tendenciáit akarja megsejteni s kifejlődéshez segíteni. Éppen ezért szorosán símul a kollektivumhoz, vele azonosul, annak nevében beszél, ezért anonim. Nem egyéni a mondanivalója, mint az irodalomé. Ha az irodalmi alapviszony mintájára a sajtó alapviszonyát próbálnánk meghatározni, úgy ez nem írói egyéniség és közönség, hanem ember és ember, ugyanakkor ember és közönség viszonyát jelentené.

Az irodalom szempontjából a sajtó elsősorban keretet jelent, amely azonban az irodalomtól kívül sok mást, úgyszólván minden

⁴¹ CHARLES BALLY: *Le langage et la vie*. Paris, 1926. 148. l.

mást is magába foglal. Már csak ezért sem lehet például kritikájában abszolút és hiteles mértékű: hiszen irodalomról éppen azoknak szól, akik irodalommal nem foglalkoznak, éppúgy mint ahogy orvosi, vagy technikai mellékletét sem azok olvassák, akik orvostudományal, vagy technikával foglalkoznak. A végtelenségig specializált modern életnek ő az összekötő kapcsa: napról-napra tudósít éppen arról, amivel személyesen nem tudunk behatóan és részletesen foglalkozni.

Keretnek neveztük a sajtót. Éppúgy nevezhetnénk intézménynek is: minden újság egy-egy intézmény, amely rendszeresen közvetít számunkra egy bizonyos, igen változatos tartalmat. Ha a történetfilozófia magaslatára kívánjuk emelni fejtegetésünket, HAJNAL ISTVÁN szavával az „emberközti viszonyodás”⁴² objektívált eszközeinek sorába állítanánk a sajtót, az írás és nyomtatás, e már BAJZA JÓZSEF által folyamatos rendbe állított „szellemi közlekedési eszközök” harmadik és legelőkelőbb helyére. Éppen csak a személyes elem zavar ebben, ami a sajtóban mégis csak jelen van s kiemeli a teljesen objektívált, embertől függetlenné vált társadalmi képletek sorából.

Sajtó és irodalom viszonyáról szólunk, nem sajtótörténetéről és irodalomtörténetéről. Mégis, amint fejtegetéseinkben felhasználtuk mindkettőnek eredményeit, befejezésül is vonjuk le a módszertanilag értékesíthető eredményeket. Az irodalom történetileg jelentékeny szerepe a sajtóban, a sajtó modern formájának kialakulásában indokoltá teszi, hogy a sajtó története az irodalomtörténettel fenntartsa kapcsolatát. Nemcsak a mult tradíciója miatt, melynek a sajtótörténet, mint segédtudomány, kialakulását köszönhetette, hanem azért is, mert a fent ismertetett érintkezések az irodalomtörténeti módszerek a sajtó tudományos megismerése körül még sok munkaterületet és lehetőséget nyitnak. Lényegében azonban sajtótörténet és irodalomtörténet útjai is elválnak. Mint láttuk, a sajtó számos tárgyköre, tartalmának számos területe közül az irodalom csak az egyiket jelenti és nem is azt, amely a jelenben erősebben előtérben áll. Amellett irodalom és sajtó találkozás az aktualitás jegyében folyik le s az aktualitás fogalma nem tartozik az irodalomtörténeti módszerek megszokott fogalmai közé. Még kevésbé a sajtó többi lényeges tulajdonsága: a periodicitás, az állandóság. Azután a sajtó gazdasági és műszaki feltételei, adottságai

⁴² HAJNAL ISTVÁN: Írásbeliség, intellektuális réteg és európai fejlődés. Károlyi Árpád emlékkönyv. Bp. 1933. 183—214. l. — U. a. Történelem és szociológia. Századok. 1939. 1—32., 137—166. l.

még az irodalmi rovatra, sőt az újságcikkek stílusára is visszahatnak. Mindezek a sajtó tudományos vizsgálatának az irodalomtudománytól távoleső kérdéseire irányítják a figyelmet. Szoros kapcsolatot teremtenek a társadalmi tudományok felé, amelyekről még sokat kell tanulnia a sajtó kutatójának. A végső eredmény valószínűleg az lesz, hogy az irodalomtudománytól és a történettudománytól független új tudományág alakul ki s a történelemben s irodalomtörténetben segédtudományait fogja megtalálni, több más segédtudomány között, amelyek sorába tartozik majd maga a sajtótörténet is. Ha ugyan ennek a szónak, hogy segédtudomány, egyáltalán van értelme, hiszen a tudományban rangsort nem ismerünk. Ha az időszaki sajtó saját tudománya megtalálja és kialakítja a maga sajátos módszerét, szükségképen autonómmá is válik. Az új diszciplinát azután nevezhetjük sajtótudománynak.

Dezsényi Béla